

מוספים, ספרים, אירועים

שליחות העל של בעל המפעל

1. פואמה ופסיון

ברומן החדש של אברהם ב. יהושע *שליחותו של הממונה על משאבי אנוש* (הספרייה החדשה, הקיבוץ המאוחד / סימן קריאה, 2004) ניתן לגלות פנים רבות: מנחם בן גילה בו רומן הגירה שנושאו העובדים הזרים בישראל וגייס אותו לתזה שהוא מקדם בדבר אזורחם בארץ; ניצה בן-דב גילתה בו רומן דתי, על אנשים מאמינים, השואב את השראתו ממסעי ארון המתים בספר *והיום איננו כלה* של הסופר הקזחי צ'ינגיז אייטמאטוב; אמוץ גלעדי, מבקר תרבות וספרות של 'הארץ', גילה בו (כצפוי), נובלה קולקטיביסטית (ציונית) המפקיעה את הטרגדיה הפרטית למען האידיאה הלאומית; ואילו דורית הופ גילתה בו רומן של התמרקות וכפרה על חטאי האטימות והניכור של החברה הישראלית.

[סיפור המעשה בקצרה: בפיגוע בירושלים נהרגת עובדת זרה. מתלוש משכורת שנמצא בכליה מתברר כי היא עובדת של מאפייה גדולה בבירה, שכביכול אדישה לגורלה. מקומון העיר עומד לפרסם כתבה בנושא ומתוך בקשתו לתגובה נודע על כך לבעל המפעל, שחש רגשי אשמה ומטיל על הממונה על משאבי אנוש לטפל בפרשה. ההרוגה, מתברר, היא יוליה רגאייב, מהנדסת לפי כישוריה שהועסקה כפועלת ניקיון במפעל; אשה בעלת קסם מיוחד, אפילו במותה, המקרין גם על הממונה על משאבי אנוש, היוצא עם ארונה למסע קבורה בארץ מכורתה. אולם בהגיעו לכפרה הנידח באחת ממדינות חבר העמים לשעבר, הוא מופתע מתביעת אמה הזקנה, נזירה צליינית, לקבור אותה בירושלים "ששייכת לה

כמו לכולם". במקום זה מסתיים הרומן, אולם רק מתחיל, כנראה, המסע בכיוון הפוך לירושלים].

גם בדעתי לגלות ברומן פנים נוספות על הנזכרות למעלה, אולם תחילה עלי להביע תמיהה איך איש לא שם לב לעובדה, כי רומן זה, יותר מכל רומן אחר של יהושע, יצא מתחת ל"אדרת" של גוגול, ובמיוחד מבין דפי "נפשות מתות" של הגאון הרוסי. לא רק סיפור המעשה דומה - מסע הממונה עם ארון המתים של יוליה רגאייב, בדומה למסע המטורף פי כמה שעושה צ'יצ'יקוב הקונה נפשות מתות (צמיתים שמתו) ברחבי רוסיה; לא רק פרק הזמן המופקע שעושה את הסיפור לאפשרי בכלל (הזמן שבו הנפשות המתות קיימות על הנייר בלבד), כלומר, בין פיתורי רגאייב, שלא דווחו, ועד מותה בפיגוע; ובין מותם של הצמיתים ועד מחיקתם מספרי האחוזה - שבלעדיו אין סיפור, לא אצל יהושע ולא אצל גוגול; לא רק הלשון והסגנון המופלאים, העושים את הקריאה בשני הספרים לכל כך מענגת (וראה נבוקוב בספרו *גוגול* העומד על כמה מלהטוטי התחביר שלו, הקרוי בפיו "תחביר מפיח חיים", שאין ספק שיהושע למד ממנו); אלא, מעל לכל, הסגולה הפיוטית-רוחנית המשותפת לשתי היצירות. גוגול קרא ליצירתו בשם "פואמה", ואילו יהושע קרא לה "פסיון בשלושה חלקים" ומעניין ששניהם מסתיימים אי שם תחת שמי הקרח האינסופיים של ארץ רוס.

2. אשמה קטנה, הזדהות גדולה

ותמיהה נוספת: איך נשכח ספר המסות של יהושע *כוחה הנורא של אשמה קטנה* (ידיעות

אחרונות 1998) בהקשר לספרו החדש? הרי אי אפשר שלא לראות כי הרומן הנוכחי כאילו נכתב כמימוש לתביעה שהוא מעלה שם בדבר "ההקשר המוסרי של הטקסט הספרותי", ככותרת המשנה של שמו. בספר ההוא קובל יהושע על היעלמו של ההקשר המוסרי מיצירות הספרות, ועוד יותר - מדיוני הביקורת, שהמירה אותו בשפע גישות פרשניות אחרות - פסיכולוגיות, צורניות, אסתטיות - בעוד הוא סבור שלא רק שהממד המוסרי נוכח תמיד בחיינו, החל מן התא המשפחתי הקטן וכלה בהתייחסות האמן לחברתו, אלא הוא עדיין גורם רב עוצמה ראשון במעלה בכל יצירת ספרות ובכל חוויית קריאה בה. לכן, כדבריו, "בכתיבת ספר זה אני רואה לעצמי שליחות צנועה - לעורר עניין מחדש באספקטים המוסריים של הטקסט הספרותי".

הספר מוקדש לניתוח תשע יצירות ספרות מן הקלאסיקה העולמית והעברית, שהקונפליקט המוסרי עומד במרכזן. לדעתי, הדיון בשני הסיפורים של ברנר, "מוצא" ו"עצבים", רלוונטי ישירות לספרנו זה. יהושע עומד שם על שני סוגים של תגובה מוסרית: מתוך "אשמה" ומתוך "הזדהות". הראשונה היא מיידית, אך קצרת טווח (בסיפור "מוצא"); השנייה משתהה ואיטית, אך ארוכת טווח (בסיפור "עצבים"). ב"שליחותו של הממונה על משאבי אנוש" מצויות שתי התגובות הללו, כפי שעוד נראה להלן. הראשונה היא תגובתו המבוקרת של בעל המפעל, הפועל מתוך רגש "אשמה" (קטנה או גדולה), ואילו השנייה היא תגובתו של הממונה על משאבי אנוש, הפועל מתוך "הזדהות" (או "רחמים" כלשונו) ונסחף עימה למרחקים גדולים.

אני מבקש, אפוא, להציג היבט אחר של הרומן, שלא נדון עד כה, ושאינו מתמקד ב"ממונה על משאבי אנוש", הגיבור המוצהר של הרומן, אלא בבעל המפעל הישיש, מעסיקו של הממונה, הניצב ברקע, אך מושך בחוטים המניעים את העלילה ואת הממונה. ואפתח בפליאה, או בחידה, שנתקלתי בה בפתח הספר: שני אגפים יש למפעל הירושלמי - אגף מוכר לכל של המאפייה הידועה (כנראה מאפיית אנג'ל או ברמן בירושלים), ואגף עלום למוצרי נייר וכתובה. בעוד שלתיאור המאפייה מוקדשים פרקים לא מעטים בספר - מפקח משמרת הלילה במאפייה הוא שהתאהב ביוליה רגאייב ומחמת שלא רצה להסתבך, הרחיק אותה מהמפעל מבלי לדווח, וגרם לכל התסבוכת שנחשפה עם מותה - הרי לתיאור האגף למוצרי כתיבה לא מוקדשת אף לא מילה אחת.

אני מודה שבעמודים הראשונים כמעט התבלבלתי: לא הבנתי מה למאפייה ולמפעל

אברהם ב. יהושע
שליחותו של הממונה
על משאבי אנוש

מוצרי נייר וכתובה בכפיפה אחת? והאם יש בכלל, בעולם כולו, תשלובת כזו שמייצרת גם לחם וגם נייר?

כבר בעמוד הראשון נקשרים השניים בצורה חידתית משהו: מסופר שם שבעל המפעל "נתקף חרדה מוגזמת למוניטין שלו" נוכח כתבה שעמדה להתפרסם במקומון בפרשת העובדת הזרה ממפעלו, ואשר "למרבה האירוניה עוד תודפס על נייר שהוא עצמו מספק לעיתון" (עמ' 10). שפשפתי עיני. חשבתי שמדובר בטעות. בהמשך סופר עוד, כי הממונה על משאבי אנוש שימש, לפני תפקידו זה, כסוכן המכירות של המפעל "וגילה שווקים מפתיעים בעולם השלישי בשביל האגף למוצרי נייר וכתובה" (פרכה קטנה כשלעצמה, שכן הדעת נותנת שמוצרי מזון נדרשים שם יותר). מכל מקום לא טעות כאן, אלא, באמת,

תשלובת בת שני אגפים, המייצרת לחם באחד ונייר באחר.

האגפים, כאמור, נפרדים זה מזה. הממונה אוהב לבקר במאפייה "וממהר לבקש חמימות בקרבת תנור הפלדה הניצב באמצע האולם". לעומת זאת "האגף למוצרי נייר וכתובה נמצא מעבר לכביש", רחוק מן העין וגם מן הלב, ובשעה שאת עובדי האגף הזה הוא מעדיף לפגוש "בבניין שלהם", המרוחק, הרי "את עובדי המאפייה הבאים להתמקח על תנאי עבודתם הוא מקבל במשרדו" (עמ' 24).

שני האגפים נזכרים גם באירוע הקשור ביוליה רגאייב. וזאת בשני אופנים: ראשית, מתברר כי הממונה על משאבי אנוש הוא שקיבל אותה לראיון עבודה, והוא שכתב "במו כתב ידו, מילה במילה מפיה" את קורות חייה. ייתכן שלו היה קורא אותם בעיון כבר אז, לא היה נדהם מבקשת האם הזקנה לשוב ולקבור את בתה בירושלים. שהרי כך כתב מפי יוליה רגאייב באותו ראיון: "ירושלים זה דווקא מתאים לי... וגם אמא שלי מכפר רוצה מאוד לבוא פה בירושלים, נו נראה... אולי תבוא" (עמ' 20). שנית, בסיכום הראיון הוא כותב בהמלצתו: "עושה רושם סביר. בעלת מוטיבציה חזקה לעבודה. מתאימה בינתיים לשירותים, אם כי בגלל השכלתה, אם תוכיח עצמה בעתיד, תוכל להשתלב באחד מקווי הייצור במאפייה, או באגף למוצרי נייר וכתובה".

הפליאה היא - לשם מה מקים יהושע מין תשלובת מוזרה כזאת של לחם ונייר? מוצרי אפייה ומוצרי כתיבה?

חלקית ניתן ליישבה בפסוק "כי לא על הלחם לבדו יחיה האדם, כי אם על מוצא פי השם" (דברים ה, ד), כלומר, מתוך דאגה לחומר ולרוח כאחת, אולם התשובה מורכבת יותר. מתברר, כי לא שני אגפים בלבד יש לנו כאן, אלא שלושה: לחם, נייר ותקשורת, שהיא סניף של אגף הנייר, בהיותה צרכנית הנייר הגדולה בעולם. יהושע ער לקשרים שבין "קמח לעיתונות" בימינו ומתמודד עימם. אף שיכול היה לכתוב אותו רומן עצמו, כמעט, גם ללא האגף למוצרי נייר, הרי בחר להתמודד עם מי שמתיימרת להיות, כיום, "מוצא פי השם", דהיינו התקשורת, הממלאת, כביכול, את תפקיד המצפון החברתי.

את נקודת המבט של התקשורת ברומן מספק העיתונאי במקומון המכונה בפי הממונה "נחש", שחשף בכתבתו את פרשת יוליה רגאייב. "נחש" זה יוצא אף נגד העורך שלו, שהקדים להראות לנאשמים את הכתבה ולבקש מהם תגובה. "נבזות מקצועית ובגידה מוסרית", הוא מגדיר זאת. החשד שיפעלו מאחורי גבו התעורר בלבו אחרי שהצלם שלו הזכיר לו שמלבד מאפייה יש שם אגף נוסף, שמספק נייר לעיתון. "אז מה? בגלל הנחה קטנה במחיר

אתם מבקשים גם חסינות מוסרית? למה לעזאזל אי אפשר לדחות את התגובה שלכם לשבוע הבא? למה לחנוק את הכתבה מראש. באמת, כל כך נבהלו אצלכם מאשמת 'חוסר האנושיות', או שזו רק דאגה לתגובת הקונים? אם זה העניין אז באמת מדהים למצוא בימינו תמימות קפיטליסטית כזאת" (עמ' 37). בהמשך מתברר כי זהו, במידה רבה, זעם מוסרי חלול, "זעם מקצועי", הרווח בתקשורת, כאשר "הנחש" איננו ממש כזה, אלא דוקטורנט נצחי הכותב עבודה על דיאלוג האהבה ב'פיידון' לאפלטון.

אבל אותנו כאמור, מעניין הפעם יותר בעל המפעל. ובכן, כשמתפרסמת הכתבה, מתברר כי לא חוללה שום שערורייה רבתי. הנהלת המפעל הודתה באשמה (קצת על חשבון הממונה) והתחייבה לפצות כל מי שנפגע בפרשה. עורך העיתון מביע שביעות רצון מהתגובה ומציין, מתוך גילוי נאות, כי כבר שנים מספק המפעל במחיר סביר נייר לעיתון. "מאשימים את המקומון בקנטרנות ובהתנכלות לשמן, וגם במשוא פנים, אבל הנה הוכחה ברורה שיש גם כוונות טהורות ועבודה מקצועית. אפילו מפעל שהעיתון תלוי בו במחיר הנייר, לא נמלט מביקורת חריפה, קונסטרוקטיבית, שהביאה להתנצלות רחבת לב" (עמ' 135).

יהושע מסרב ליפול למלכודת הקלישאה העיתונאית הרווחת בדבר ניגודי אינטרסים, וכדומה, שלעולם, כידוע, מונעים את חשיפת האמת. ובכן, לאו דווקא. בסיפור המקומון, הוא מבקש דווקא להדגיש שהבעלים, בעל המפעל ובעל העיתון, בניגוד לשלוחיהם, "הממונה" ו"הנחש", עשויים להסתדר היטב זה עם זה, בעולם ששניהם חייבים לציית לכלליו. לא רק שבעל המפעל נוטל אחריות לפי הדין, אלא הוא אף פועל לפנים משורת הדין כשהוא שולח את הממונה עם הארון, ומממן גם את מסע העיתונאי וצלמו לסקר את "שליחות הכפרה" לקבורת ארונה של יוליה רגאייב. כל זה כמובן, מתוך דאגה "למוניטין שלו" ועל מנת "שהתיקון של אנושיותו יישאר בכתובים, ולו גם במקומון ירושלמי נידח וחסר משמעות" (עמ' 141). אפשר, כמובן, לראות בכך מעשה ציני מתוך אינטרס אנוכי צר, אבל אפשר גם לראות זאת כהתנהגות מוסרית נורמטיבית נאותה ("מתוך שלא לשמה בא לשמה") על פיה נוהג האדם המוסרי הסביר, וזה מה שלדעתי רוצה יהושע להבליט.

4. יישובו של עולם

הגיע הזמן לקשור את הקצוות ולשאול מיהו, אפוא, בעל המפעל, הממונה על הממונה, ומה הוא מייצג בספר? כאמור, דמותו נחבאת אל

הכלים ותיאורים מועטים בלבד מוקדשים לה. ובכל זאת, בתחילת הספר, כאשר הוא מטיל את משימת החקירה על הממונה, הוא מתואר כך:

"אז מזדקף הישיש, גבוה, כבד, חיזור מאוד, הדור בלבשו, ובלורית עתיקה מרחפת באפולולית כמו יונה מלכותית. החרדה לשמו הטוב מכבידה מאוד על היד הלופפת בכוח את כתפו של הכפוף לו. לא מחר בבוקר - נאמרת ההוראה, לאט, ובצלילות רבה - אלא עכשיו. הערב. הלילה. הסיפור צריך להיות ברור עם שחר, כדי שבבוקר יהיה אפשר לשלוח לעיתון תגובה ממשית" (עמ' 13).

לפנינו דמות סמכותית, הדורה, מרשימה, אפלה משהו, הדואגת לשמה הטוב, דהיינו למה שקרוי בספר "אנושיותה", אך זאת לא באופן סנטימנטלי, אלא מתוך אחריות המוטלת עליה למפעל ולעשרות עובדיו. כל אותו לילה שבו מתרוצץ הממונה בין חדר המתים לצריף הדל של רגאייב, מבלה בעל המפעל הישיש בקונצרט ואי אפשר להשיגו בטלפון כדי לדווח לו על המתרחש. במשפט אחד בלבד, אבל משמעותי, מתבררת לממונה, מפי סוכנת הבית שלו, עובדה נוספת שלא שיער: בעל המפעל הוא איש דתי, המשכים לתפילת שחרית בשבת. "תפילה? נדהם הממונה, יותר מעשר שנים אני עובד במפעל, ואף פעם לא העליתי בדעתי שיש באדם הזה אפילו טיפה של דת" (עמ' 163).

באופן מטאפורי נוכל לומר, כי הממונה ובעל המפעל הם כמו שני האגפים של המפעל עצמו: הראשון, הממונה, הוא איש חם, נמשך למאפיינה ולתנוריה, סוער מבחינה רגשית, ומגלה הזדהות פעילה עם קורבנות העוול; השני, בעל המפעל, כמו האגף הנסתר למוצרי נייר, הוא הגיבור הסמוי של הרומן, וכמו מעשה הכתיבה וכל מה שמסמלים מוצרי הנייר, הוא איש תרבות, אדם שקול, שגם רגש האשמה שלו נמצא בשליטה, איש מאמין, אולם אין זו אמונה מיסטית אלא תבונית, אמונה בבורא עולם ובסדרי עולם שיש לקיימם כדי שיתקיים העולם.

אין ספק כלל כי בעל המפעל הוא המנהיג, האדון, הציר והעוגן של כל הסיפור ובוודאי של הממונה, הנוטה להיסחף אחר רגשותיו ו"להפוך את השליחות למסע". בעל המפעל הוא הקוטב המנוגד ודבר זה בא לביטוי בחילופי הדברים ביניהם בטלפון הלווייני. כאשר הממונה מספר לו על הסטייה מן התוכנית המקורית (במקום לקבור את רגאייב בעירה הוא מחליט להרחיק עוד חמש מאות ק"מ לכפרה של הסבתא) ומבקש את אישורו, אומר לו בעל המפעל:

"אני מכיר את הנטייה שלך להרפתקאות עוד מימי היותך סוכן נוסע, אבל לא שיערתי שתחושת האשמה שלך כלפי האשה הזאת גדולה עד כדי כך". ומיד מוסיף: "ובכלל אל תשכח, אתה שליח, לא מנהיג" (עמ' 207).

דומה שאפשר להתחיל לסכם: לדעתי, גם בעל המפעל הוא בעל שליחות, ושליחותו היא שליחות-על של מנהיג, כלומר חשובה יותר משליחותו של הממונה. כמובן, אין הנהגתו בולטת לעין כמו של הממונה, הממלא בפעילותו את דפי הרומן, אך כזאת היא תמיד הנהגה אמיתית. ("אין הברכה שרויה אלא בדבר הסמוי מן העין" - אמרו חז"ל, והברכה, אכן, שרויה, בכל מעשיו של האיש הזה). שלא כממונה, האחראי לכל היותר לנפש אחת, יוליה רגאייב, ואולי גם לבנה היתום ולאמה הזקנה, המצליחים, אגב, לשטות ולתעתע בו, הרי בעל המפעל זן ומפרנס עשרות עובדים, כולל הממונה, הנלווים אליו בשליחותו. הוא האחראי למפעל על שני אגפיו, שנוכל לכנותם עכשיו בשם הסמלי המתבקש: אגף הקמח (מוצרי האפייה) ואגף התורה (מוצרי הכתיבה).

בפרקי אבות (פרק ג) נכתב:

"רבי אלעזר בן עזריה אומר: אם אין קמח אין תורה, אם אין תורה אין קמח. הוא היה אומר: כל שחוכמתו מרובה ממעשיו דומה לאילן שענפיו מרובין ושורשיו מועטים, והרוח באה ועוקרתו על פניו. אבל כל שמעשיו מרובין מחוכמתו דומה לאילן שענפיו מועטין ושורשיו מרובין, שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות אין מזיזין אותו ממקומו".

כזהו בעל המפעל - איש מעשה, ששורשיו נטועים עמוק באדמת הארץ וירושלים, אך גם איש של תורה ואמונה. בלשון התלמוד אפשר לומר כי הוא עוסק במה שקרוי שם "יישובו של עולם", כלומר בתיקון עולם ובדאגה להמשך הקיום האנושי בו. מושג הנסמך על פסוק בישעיהו "לא לתוהו בראה, לשבת יצרה" (מה, יח), כלומר העולם לא לתוהו נברא, אלא לחיות בו, ויש לעשותו מקום הולם לישיבת בני אדם שיוכלו לחיות בו ברווחה ובכבוד. ומי עושה זאת יותר מכל אדם אחר אם לא היום, היצרן, הסוחר, ואיש המעשה?

הושע לא עשה מבעל המפעל דמות ראשית, וספק אם התכוון לכל מה שאני כותב כאן. עם זאת, הוא יצר בבעל המפעל דמות מופת אידיאלית, שכבר אין מוצאים הרבה כמותה בספרות, אבל היא מן הדמויות שנושאות על גבן את העולם כולו, כולל הממונה המתייסר ושליחותו, כתב המקומון המתמחה באפלטון, וגם את יוליה רגאייב, שעוד ימצא לה מקום בירושלים "השייכת לכולם". ואולי היא מבשרת את היום באחרית הימים, שבו "נכון יהיה הר בית יהוה בראש ההרים ונישא מגבעות ונהרו

אליו כל הגויים".

הערה מהרהורי לבי

אם להוסיף הערה מהרהורי לבי אומר: יהושע יודע שתיקון עולם לא יבוא בתקופתנו מידי מהפכנים רדיקלים חסרי כל, או טרוריסטים זורעי אלימות והרס, אלא דווקא מידי "קפיטליסטים תמימים", כנאמר למעלה על בעל המפעל, או נאורים ורציונלים (כמו ג'ורג' סורוס, למשל), במיוחד אם הם יהודים דתיים, שהרי אלה כבר צוו על כך בתורתם: "וכי ימוך אחיך ומטה ידו עמך, והחזקת בו, גר ותושב, וחי עמך" (ויקרא כה, לה). מצווה שבעל המפעל מקיים הלכה למעשה.

ג.ב. ולא אמרנו עדיין מילה על "המקהלה" המופיעה מעת לעת בין פרקי הספר, אבל לא נוכל שלא להזכיר כאן שאלה פתוחה. המקהלה, כידוע, מקורה בטרגדיה היוונית, אבל רומן זה, כהגדרת מחברו, הוא "פסיון", שיש בו תשובה, כפרה ותחייה, ואיננו טרגדיה. לכן, מניין, בכל זאת, ולשם מה, המקהלה? לא הכול סגור בפירושו, ומלאכת הפירוש תמה, אך לא נשלמה.

הספין של ציפקין

יש שסופר נשכח וזכה ומתגלה, והתגלית הזאת הולכת מסוף העולם ועד סופו, אולם כאשר אתה נוטל לידיך את ספרו וקורא בו, אתה תוהה: האמנם כתשבתו?

זהו, לדעתי, המקרה של ליאוניד ציפקין (1926-1982) וספרו *קייץ בבאדן באדן* (הוצאת מחברות לספרות, מרוסית: דינה מרקון, 2004) סופר של ספר אחד, שסיפור חייו ויצירתו מעניין יותר מעצם ספרו, וגם על כך לא היינו יודעים דבר, אלמלא המגלה אותו לא היתה סוזן זונטאג, סופרת ומסאית אמריקאית ידועה. סיפור גילוי הופך ממילא לעיקר הסקירה עליו: ציפקין, יהודי שעבד כפתולוג בברית המועצות, לא פרסם מעולם דבר בארצו. לאחר שבנו היגר ב-1977 לארצות הברית, ביקש כמה פעמים אשרת הגירה לישראל אך לא נענה. לאחר שסורב פנה לכתיבה והתרכז ברומן שלפנינו, שעיקרו סיפור המסע שערכו הסופר הנערץ עליו, פיודור דוסטויבסקי, וכלתו, אנה גריגוריבנה, בקיץ 1867, לעיר ההימורים באדן באדן בגרמניה. כתב-היד של ציפקין הוברח למערב וראה אור, בהמשכים, בעיתון מהגרים בניו יורק במהלך שנת 1982. ציפקין עצמו מת שבוע לאחר פרסום החלק הראשון. הוצאה גרמנית קטנה רכשה את הזכויות והספר ראה